

IN UTRECHT ZINGT DE TIJD

Een klokkengeschiedenis

In verband met het feit, dat de 33 Hemonyklokken van ons Domcarillon dit jaar de eerbiedwaardige ouderdom van drie eeuwen hebben bereikt, wil ik u in dit artikel een overzicht geven van de klokkenhistorie van Utrecht in het algemeen, en (vanaf de Hemony's) van de Domtoren in het bijzonder.

De eerste klokken van enige omvang vinden we in het 14e-eeuwse Utrecht in de nog niet eens afgebouwde Domtoren in 1342, en omstreeks 1400 een enorme klok, de „Kostverloren” die ongeveer het gewicht van de tegenwoordige Salvator (8000 kg!) moet hebben gehad. De Buurkerk heeft in de vieringtoren in 1369 haar eerste uurwerk met uurklok gekregen en de Buurtoren moet al een Banklok gehad hebben in de 14e eeuw, want in 1406 lezen we dat de Banklok gebroken is en tijdelijk vervangen wordt door een klok uit de Domtoren. In de 15e eeuw is Utrechts klokkenbezit enorm uitgebreid. Van de vele kloosterklokken is zeer weinig bekend, terwijl we aan de andere kant nog heden ten dage vier 15e eeuwse klokken in ons bezit hebben, en op één na nog, of wéér, in functie!

In 1411 giet Willam Butendiic een Banklok voor de Buurtoren, die blijkbaar in 1427 al weer kapotgeluid is en tijdelijk door de in 1413 gegoten „Sacramentsklok” vervangen werd. In 1428 giet dezelfde gieter tot tweemaal toe een Banklok (de eerste werd door de Raad afgekeurd!), die het tot 1470 uitgehouden heeft.

In het torentje van de Pieterskerk vinden we een klokje zonder gietersnaam, maar met jaartal, namelijk 1435. Dit is de oudste nog aanwezige klok, op dit moment echter niet functionerend. De herkomst van dit klokje is volkomen duister, want het is waarschijnlijk pas bij St. Pieter gekomen toen het koepeltje op de kerk kwam als sluitstuk van de dakrestauratie na de storm van 1674. En dat was in 1676! Niettemin, het is onze oudste!

Voor het vervolg van ons jaartallenboekje verhuizen we tijdelijk naar de Dom. Tussen 1450 en 1470 lezen we van een grote uurklok van Peter Boyen (of Boidyn) en Steven Butendiic, genaamd de „Vrouwencloc te Sinte Merten”, en ruim 3000 kg wegende. Bovendien is een in deze periode sprake van een „Raetclock”, een „vygiele cloc” (vesperklok), en een „olyclock”.

In 1471 wordt de tweede thans nog bestaande klok gegoten: weer een „Banklok” voor de Buurtoren, door Steven Butendiic. Op 2 oktober in dat jaar werd de „Raide out ende nijwe” voor het eerst bijeengeroepen met deze klok, in tegenwoordigheid van David van Bourgondië. Elke zondagmorgen is nu nog deze mooiste onzer middeleeuwse klokken te horen.

In 1473 krijgt de Pieterskerk van dezelfde gieter een klok, die in 1674 wel vernield zal zijn. Dezelfde Steven Butendiic heeft ten-

slotte in deze eeuw nog twee klokken gegoten die we tot heden toe beluisteren kunnen, namelijk de „Gheertruyt” voor de Geertekerk (1477) en de „Salvator” voor de Jacobikerk (1479).

Een „voorvader” van ons jubilerende Domcarillon vinden we in 1480 wanneer Paulus van Delff bij het nieuwe uurwerk een „voorslag” giet, een waarschuwings„signaal” van vier klokjes dat men op de uurslag moet letten als men wil weten, hoe laat het is.

In het begin van de 16e eeuw, in 1504 giet Willem van Wou vijf lichte klokjes (waarschijnlijk dus een voorslagje) voor de Janskerk. In 1505 giet Gerard van Wou (Gerhardus de Wou) twaalf klokken voor de Domtoren, en wel zes (kleine) als voorslag, die in 1664 voor 't Hemony carillon als gedeeltelijke betaling hebben gefungeerd, en zes grote als luidklokken die we nog steeds op hoogtijdagen in verschillende combinaties kunnen genieten. Het zijn de Salvator, de Maria, de Martinus, de Michaël, de Jean Baptiste en de Maria Magdalena. Over de zeer interessante opschriften van deze (en andere oude utrechtse) klokken wil ik u te zijner tijd graag in een apart artikel wat vertellen. De zevende daar nu nog hangende klok is wél van dezelfde gieter, maar hoort niet bij dit geluid. Hij kan afkomstig zijn uit de transepttoren van de kerk, en is in 1506 gegoten. In datzelfde jaar giet Van Wou de „Jezus-Maria-Johannes”-klok voor de Geertetoren, nog altijd daar aanwezig!

Een andere gieter die in Utrecht veel klokken goot, was Jan Tolhuus. In 1534 leverde hij een „Maria”klok voor de Buurtoren. Sinds 1961 hangt deze klok in de Jacobitoren. In 1534 een „Michiel”-klok, eveneens voor de Buurtoren. Deze klok werd in 1542 reeds hergooten. Sinds 1947 hangt hij in de wageningse toren, als „dankbaarheidsgeschenk” van het onbeschadigde Utrecht aan het in de oorlog ook in zijn klokkenbezit zo zwaar gedupeerde Wageningen.

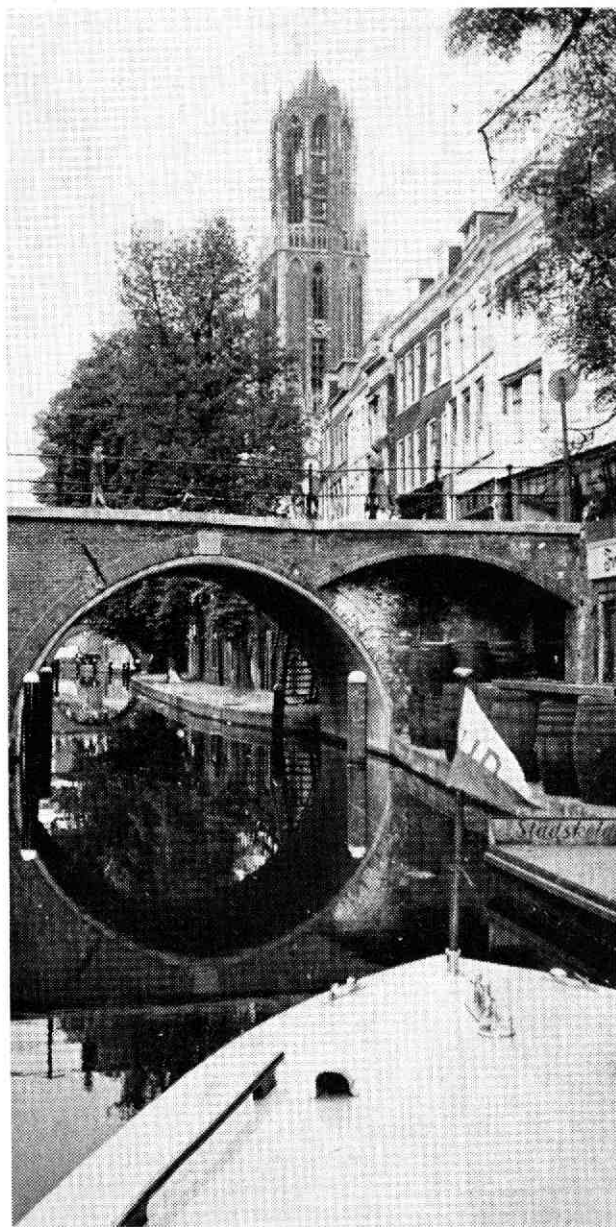
In 1541 goot Jan Tolhuus de St. Salvator voor de Buurtoren, beter bekend als de „waakklok” en de „kermisklok” (tot 1902 nog als zodanig geluid!) Sinds 1961 hangt deze klok in de zuidelijke toren van de Nicolaïkerk.

In 1554 giet hij een klokje voor (waarschijnlijk) de Wittevrouwenpoort, de „St. Odulphus”, die nu nog zijn (gebarsten) geluid laat horen als uurslag op de politiepost-Wittevrouwen. In 1556 vinden we in de Jacobitoren weer een Tolhuus-klok, de „Andreas”, daar nog aanwezig in het tegenwoordige viergeluid.

Vanaf dit jaar horen we niet meer over Tolhuus. Het is Anthonius de Borch, die in 1559 een „Maria”klok voor de Nicolaïtoren giet. Deze klok deed tot 1957 als uurklok dienst, en is in 1961 naar de Jacobitoren verhuisd.

In 1573 wordt door Willem Wegewart een Martinus klok gegoten als vervanging van een in 1572 verbrande klok in de Nicolaïtoren. Deze hangt nog steeds in de noordelijke toren.

In de tachtiger jaren van de 16e eeuw heeft men veel klokken, vooral van kloosters verwijderd of een andere bestemming gegeven. De voorganger van ons tegenwoordig stadhuis, het huis „Hasen-

*Reeds drie eeuwen zingen de
33 Hemonyklokken
van het Domcarillon over Utrecht*

berch", kreeg in 1582 een torentje met uurwerk en speelwerk. Dit speelwerk bestond uit klokken van afgebroken kloosters, en werd door het volk „Sprockelenburg" genoemd.... In 1586 lezen we: „Alle klokken genomen uit de toren van de kerken van Oude Munster, Sint Pieter en uit het klooster van Sint Paulus, welke enige dagen daarna verkocht worden".

Maar in hetzelfde jaar giet Thomas Both een speelwerk voor de Nicolaïtoren!

In 1588 is er op het stadhuis zelfs een klokkenist, meester H. Cornelisz., die tweemaal per week tot „recreatie vande borgerije" de klokken laat klinken. In 1594 is er ook op de Dom sprake van „beieren" op de zes voorslagklokjes van Van Wou.

De eerste „beiermeester" aldaar was torenwachter Daniël van Berlicom.

En zo gaat Utrecht de Gouden Eeuw in met minstens vijftig klokken, waaronder al enkele bespeelbare beiaardjes, namelijk met zekerheid in de Domtoren, de Nicolaïtoren en het stadhuis, terwijl het niet uitgesloten is, dat ook op de klokken van de Buur- en de Janstoren, zij het zonder klavier, melodieën „gespeeld" konden worden. In 1616 worden aan de zes Van Wou-klokken uit de voorslag van de Dom zes klokjes toegevoegd door Hendrick Aalts van Meurs.

Zeer belangrijke veranderingen en verbeteringen zijn het gevolg geweest van het 33-jarig beiaardierschap van de blinde jonkheer Jakob van Eyck. Reeds onmiddellijk na zijn benoeming in 1624 worden klepels verbeterd, klokken verhangen, een „beyerstoel" aangebracht, noten voor 't speelwerk aangeschaft. Hij zegt, dat het speelwerk op het stadhuis zeer slecht is, maar wel verbeterd kan worden. Bovendien klaagt hij over veel slechte klokken van de parochiekerken. In de instructie voor deze „directeur van de clockwercken" lezen we, dat hij elke maandag- en donderdagmorgen een uur moest spelen, benevens de gehele week voor kerstmis en pasen, op nieuwjaarsdag en hemelvaart, acht dagen vóór en na Magdalenadag (22 juni), en bij bezoek van vorstelijke personen. Bovendien had hij het toezicht op de uurwerken.

Als we bedenken, dat Van Eyck bovendien in 1632 door het St-Jans kapittel aangenomen werd om op de beiaard van de Janskerk te spelen, en wel op elke zondag en vrijdag een uur voor de middag, elke zondag bovendien een uur na de middag, en van mei tot augustus elke avond een uur, dan moet deze man wel een ijzeren gestel gehad hebben, en een onuitputtelijke muzikale vitaliteit. Ook om zijn fluitspel was hij zeer geliefd: 's Zomersavonds vermaakte hij het wandelend publiek op het Janskerkhof met zijn fluitspel. Hij heeft bovendien het Domcarillon laten uitbreiden met enkele nieuwe, oude (bijgestemde) en zelfs verruilde klokken, zodat hij tenslotte een carillon van ongeveer dertig klokken had.

Van Eyck kreeg in 1628 de opdracht om enkele leerlingen op te leiden. Voor hen laat hij Aalt van Meurs dertig cymbaaltjes (klank-

staven) maken voor een octenklavier dat hij waarschijnlijk zelf gemaakt heeft. In 1643 wordt onder zijn leiding het stadhuiscarillon gerestaureerd door de orgelmaker (!) Geurt Pisa. En ook buiten Utrecht wordt Van Eyck om advies gevraagd, zo komt hij omstreeks 1644 in contact met de beroemde gieters François en Pierre Hemony, die zich in Zutphen gevestigd hadden.

Waarschijnlijk is uit hun samenwerking de moeilijke kunst van het stemmen der klokken ontstaan.

In 1651 zien we het eerste Hemony-carillon in Utrecht, een spel van dertig klokken voor de Jacobitoren, dat helaas bij de orkaan van 1 augustus 1674 verloren is gegaan! In 1657 leveren de Hemony's een carillon voor de Nicolaïtoren. Dit was een beiaard die in de jaren 1649/51 in voorraad was gemaakt, en tevergeefs in Keulen en zelfs in Rome te koop aangeboden was! Deze drieëntwintig klokken sieren nog steeds de Nicolaï-beiaard. In 1662 heeft François Hemony een plan klaar voor de Dombeiaard. Hij zal een volledig spel van vijfendertig klokken gieten, waarbij de drie grootste Van Wouklokken als basklokken zullen fungeren. De zes klokjes uit de oorspronkelijke voorslag van Van Wou zal, met de oude eenentwintig carillonklokken, de oude uurklok en één klok uit Schalkwijk(!), als gedeeltelijke betaling aanvaard worden.

De leerling van Van Eyck, Johan Dix, is de eer te beurt gevallen als eerste beiaardier op dit spel te mogen spelen. In november 1664 werden de in de amsterdamsche gieterij gegoten klokken op de waag aan de Ganzenmarkt gewogen. De ophanging en de trommel voor het automatische speelwerk werd verzorgd door Jurrian en Willem Spraeckel. Pas in 1669, nadat het carillon al jaren gespeeld had, had de eindkeuring plaats, en die moet wel goed zijn uitgevallen, want nu nog, in 1964, zouden we deze klokken niet anders dan subliem kunnen noemen.

Volgen we de geschiedenis van ons Domcarillon door de laatste driehonderd jaar, dan zien we dat het Hemonyspel in 1695 uitgebreid wordt met zeven klokken van de antwerpse gieter Melchior de Haze. De 18e en 19e eeuw kenmerken zich door een verminderende belangstelling voor de klokken. In 1837 is men zelfs van plan het Domcarillon maar naar de Buurtoren te verplaatsen, omdat de Domtoren te bouwvallig geworden was, en de beiaard alleen nog dienst deed om af en toe het Wilhelmus te laten horen. Gelukkig gaat de belangstelling aan het eind van de 19e eeuw weer in stijgende lijn. In 1888 wordt een gebarsten Hemonyklok vervangen door een klok van Severin van Aerschot. In 1906 vindt een grote restauratie plaats. Er komt een nieuwe klokkenstoel, een nieuw klavier, en twee nieuwe klokken van Van Bergen uit Heiligerlee. In 1928 wordt de kleinste klok van De Haze vervangen door een klok van de engelse gieter John Taylor. In 1929 wordt de Van Aerschotklok uit 1888 vervangen door een klokje van Taylor ter herdenking van het 35-jarig beiaardsjubileum van J. A. H. Wagenaar II, de vader van de vorige stadsbeiaardier. In 1940 werd

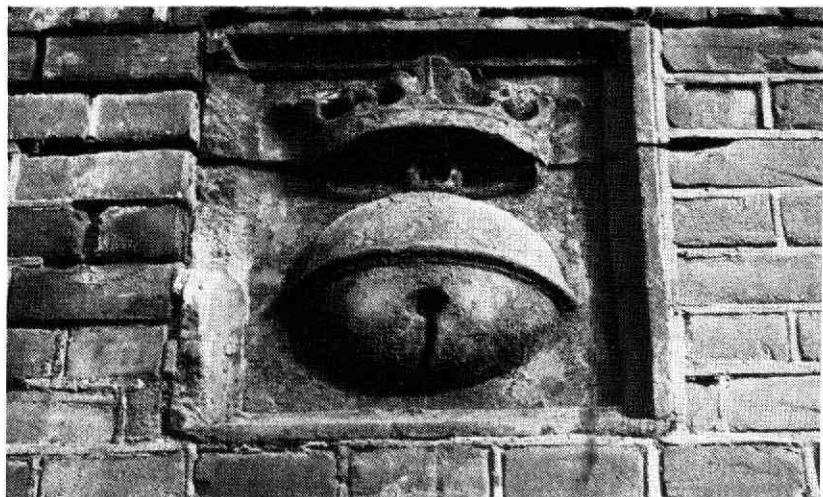
de beiaard in verband met het vernietigingsgevaar uit de toren gehaald en veilig opgeborgen. Op 31 augustus 1945 klonken de klokken van de Dombeiaard voor het eerst in bevrijd Utrecht.

In 1951 had een grote restauratie plaats. Uitgezonderd de herinneringsklok van 1929 werden alle niet-Hemonyklokken en één gebarsten Hemonyklok uit het spel verwijderd, en vervangen door klokken van de nederlandse gieter B. Eijsbouts, die bovendien het spel uitbreidde tot 47 klokken (4 octaven). De gehele ophanging en de beiaardierskamer met klavier werden vernieuwd.

Zo klinken reeds driehonderd jaar de Hemonyklokken van de Domtoren, en al enkele jaren langer die van de Nicolaïtoren over onze stad. We hopen dat ze deze functie nog lange jaren kunnen blijven vervullen.

CHRIS BOS

HUIZE DE BEL

Een gevelsteen die niet in een gevel maar in een werfmuur te vinden is, treft men aan op de Oude Gracht bij de Hamburgerbrug te Utrecht (no. 216, wijnkoperij Bloem). Het pand waartoe de werfkelder behoort, draagt de naam „Huize De Bel” bovenin de gevel. Reeds in 1631 stond dit huis bekend onder de naam „De Gecroonde Bel”. Wellicht dateert de gevelsteen met zijn grappige voorstelling uit die tijd.

Foto A. G. Ubaghs.